

MİRGANÎ, Abdullah b. İbrâhim

yazmak, ders okutmak ve irşadla meşgul olduğu Taîf yakınlarındaki Selâme'de vefat etti.

Ölümünden bir yıl sonra Selâme'de dünyaya gelen torunu Muhammed Osman el-Mîrganî, Sudan'da geniş kitleler tarafından benimsenen ve ülkenin dinî-siyasî hayatında önemli etkileri bulunan Mîrganiyye tarikatının kurucusudur. İdrisiyye tarikatının piri Ahmed b. İdrîs'in müridi olan Muhammed Osman el-Mîrganî genellikle Hatmiyye diye tanınan tarikatının Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Şâze-liyye, Cüneydiyye ve dedesine nisbet ettiği Mîrganiyye tarikatlarını içerdiğini söylemekteyse de kendisini yakından tanıyan Zebîdî'nin tarikatlara dair *İthâfû'l-aşfiyâ*' ve *İkdü'l-cevheri's-şemîn* adlı eserleriyle Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ında ona nisbet edilen herhangi bir tarikat bulunmamaktadır.

Tasavvuf, akaid, hadis, fıkıh, edebiyat gibi alanlarda bir kısmı basılmış çok sayıda eseri olan Abdullah el-Mîrganî telif ve irşad faaliyeti yanında ders okutup öğrenci de yetiştirmiştir. Fakih ve dilci İbnü'l-Cevherî, *Tâcü'l-'arûs* müellifi Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, Halvetiyye'nin Semmâniyye kolunu Sudan'da yayan Ahmed b. Beşîr et-Tayyib onun talebeleri arasında zikredilebilir.

Eserleri. 1. *İzâhu'l-mübîn bi-şerhi Ferâ'izi'd-dîn*. Akaid ve fıkıh konularına dair kendi eserinin şerhidir (Bulak 1315). 2. *el-Mu'cemü'l-vecîz min ehâdîsi'r-resûli'l-'azîz*. Süyûtî'nin *el-Câmî'u's-şagîr* ve *Ziyâdetü'l-Câmî'i's-şagîr*, Abdür-râûf el-Münâvî'nin *Künûzü'l-hakâ'ik* adlı kitaplarındaki hadislerin alfabetik olarak sıralandığı eser Semîr Tâhâ el-Meczûb tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1408/1988). Kitabı İbnü'l-Cevherî ve Kavukcî şerhetmiştir. 3. *el-İkdü'l-munazzam 'alâ hurûfi'l-mu'cem* (*'İkdü'l-cevâhîr fi nazmi'l-mefâhîr*). Şiirlerini topladığı eserdir (Kahire 1330, 1347, 1358). 4. *Mişkâtü'l-envâr fi evşâfi'l-muhtâr* (Kahire 1322). Müellifin torunu Muhammed Osman el-Mîrganî tarafından *Mişbâhu'l-esrâr* (Kahire, ts.) adıyla şerhedilmiştir. 5. *ed-Dürretü'l-yetîme fi ba'zı fezâ'ilî's-seyyideti'l-'azîme* (nşr. Muhammed Saîd et-Turayhî, Beyrut 1405). Müellifin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Kenzü'l-fevâ'id şerhu Bahri'l-'akâ'id*, *Zâtü'l-cenb fi ma'ne'z-zenb*, *el-Ferîdetü'l-cevheriyye fi e'immeti'l-ışnâ 'aşeriyye*, *Zehrü'r-reyâhîn min Riyâzi's-şâlihin*, *Cevâzibü'l-kulûb*, *Tahzîrü'l-agbi-*

yâ' 'ale'l-istiğâse bi'l-enbiyâ' ve'l-ev-liyâ', *en-Nefehatü'l-kudsîyye mine'l-ħadre'l-'Abbâsiyye fi şerhi's-şâlâti'l-meşîşîyye*. Mîrganî'nin ayrıca evrâd ve ezkâr niteliğinde risâleleriyle Hz. Peygamber hakkında kasideleri vardır (eserleri ve yazma nüshaları için ayrıca bk. Huncwick – O'Fahey, s. 180-185).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. İbrâhim el-Mîrganî, *el-İzâhu'l-mübîn bi-şerhi Ferâ'izi'd-dîn*, Bulak 1315, s. 109; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-vecîz min ehâdîsi'r-resûli'l-'azîz* (nşr. Semîr Tâhâ el-Meczûb), Beyrut 1988, neşredenin girişi, s. 13-14; Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, Bulak 1297, II, 240-241; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1828; J. S. Trimmingham, *Islam in the Sudan*, London 1949, s. 232; N. Grandin, "Les turuqs au Soudan dans le corne de l'Afrique et en Afrique orientale", *Les ordres mystiques dans l'Islam: Cheminements et situation actuelle* (éd. A. Popovic – G. Veinstein), Paris 1986, s. 177-178; a.mlf., "Sayyid Muhammad 'Uthman al-Mîrgani (1793-1853)", *Les voies de l'Islam en Afrique orientale* (éd. François Constantin), Paris 1987, s. 35-58; O. Depont – X. Coppolani, *Les confréries religieuses musulmanes*, Paris 1987, s. 542; Ali Salih Karrar, *The Sufi Brotherhoods in the Sudan*, London 1992, s. 44, 56, 69, 75; J. O. Hunwick – R. S. O'Fahey, *Arabic Literature of Africa I: The Writings of Eastern Sudanic Africa*, Leiden 1994, s. 180-185; "Mîrghaniyya", *EP*² (Fr.), VII, 125-126.

▲ AHMET KAVAS

MİRGANÎ, Muhammed Osman (محمد عثمان الميرغني)

Ebü Abdillâh Muhammed Osmân b. Muhammed b. Abdillâh el-Mîrganî (ö. 1268/1852)

Mîrganiyye tarikatının kurucusu, müfessir.

1208'de (1793-94) Hicaz'da Taîf şehri yakınlarındaki Selâme köyünde doğdu. Mekke'li sûfi Abdullah b. İbrâhim el-Mîrganî'nin torunudur. Yedi yaşında annesini, on yaşında babasını kaybedince Mekke'nin önde gelen âlimlerinden amcası Seyyid Muhammed Yâsîn'in himayesinde büyüdü. Muhammed Yâsîn ona temel İslâm ilimlerini öğretti Ardından tasavvufa yönelen ve çevrede yaygın olan tarikatları öğrenmeye başlayan Mîrganî önce Ahmed b. Muhammed el-Bennâ el-Mekkî, Saîd el-Amûdî el-Mekkî ve Ahmed Abdülkerîm el-Özbekî el-Hindî'den Nakşibendiyye, daha sonra yine Amûdî'den Kâdiriyye ve Şâze-liyye tarikatları hakkında bilgi aldı. Amcasından dedesi Abdullah el-Mîrganî'nin tasavvuf hakkında görüşlerini öğrendi. Bu dönemde Mekke'de bulu-

nan İdrisiyye tarikatının kurucusu Ahmed b. İdrîs'e intisap etti.

Seyrû sülûkünü tamamlayan Mîrganî, yirmi yaşında iken Ahmed b. İdrîs tarafından İdrisiyye'ye yaymak üzere 1228 (1813) yılında Eritre'ye (Etiyopya) gönderildi. Önce Balgha bölgesinde yaşayan Ceberte müslümanları arasında tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulundu. Onun kısa zamanda kaydettiği başarılar otoritesinin sarsıldığı endişesine kapılan Balgha sultanının tepkisini çekti ve kendisini zehirletmeye teşebbüs etti. Bunun üzerine Mîrganî gizlice Eritre'den ayrılmak üzere Ahmed b. İdrîs'in yanına döndü. Aynı yıl mürşidiyle birlikte Yukarı Mısır'a (Saîd) gidip Luksor şehri yakınlarındaki Zeyniye köyüne yerleşti. Bir süre sonra şeyhi tarafından daha güneydeki Menfelût ve Asyût'a gönderildi. Yöneticilerin olumsuz tavrıyla karşılaştığı Eritre'de ve büyük tarikatların hâkimiyetinde bulunan Yukarı Mısır'da beklediği sonucu elde edemeyen Mîrganî 1815'te, o sırada Zeyniye'de ikamet eden Ahmed b. İdrîs'ten izin alarak Sudan'a geçti.

Siyasî istikrarsızlığın hüküm sürdüğü ve iç savaşların devam ettiği Func idaresinin son yıllarında Sudan'a gelen Mîrganî önce Nûbe bölgesine gitti. Kunûz, Sukkût ve Mehas'ta birçok mürid edindikten sonra yerine bölgenin önemli şahsiyetlerinden Şerif İdrîs b. Muhammed'i bırakarak güneyde Dongola şehrine geçti. Burada, aralarında Sivârû'z-Zeheb şerif ailesine mensup Sâlih Sivârû'z-Zeheb'in de bulunduğu pek çok kişi onun müridi oldu. Ardından Dâbbe'ye geçti. Şaykiye'ye gitmemekle birlikte orada zühud ve takvâsıyla tanınan Muhammed Hayr b. Muhammed Sâlih el-İrâkî, Muhammed Hayr en-Nazîf ve Muhammed Hammâd gibi şahsiyetlere icâzetnâmeler göndermek suretiyle halkın önemli bir kesimini kendisine bağladı. Dâbbe'den Sudan'ın batısında Kordofan bölgesindeki Bâre şehrine gitti (Şevval 1231 / Eylül 1816). Üç yıl ikamet ettiği Bâre'de Sudan'ın şerif ailelerinden birine mensup Rukyye bint Cellâb ile evlendi. Bu evlilikten, daha sonra kuracağı Hatmiyye tarikatının Sudan kolunun temsilciliğini yapacak olan oğlu Muhammed Hasan dünyaya geldi. Bu bölgelerde önemli başarılar elde eden Mîrganî'ye, aralarında Hammâd el-Beytî ve Mısır-Türk idaresi tarafından Kordofan'a kadı tayin edilen Arabî el-Hatîb el-Hevvârî'nin de bulunduğu 200 kadar kişi mürid oldu. 1816'da Kordofan'ın başşehri Ubeyyid'de

kendisine intisap edip daha sonra kendi adına nispetle İsmâiliyye tarikatını kuran İsmâil el-Velî ile tanıştı. Yine Kordofan'da, Hatmiyye tarikatının Şaykıye bölgesinde yayılmasında önemli görevler üstlenecek olan Muhammed b. Mâlik, Muhammed b. Abdülhalim ve Mâlik Cinayd adlı üç şerifi kendisine bağladı. Ancak Dârfür Sultanlığı'nın Kordofan valisi Mahdûm Müsellim, müntesiplerinin bir kısmını tutukladı.

Mîrganî 1232'de (1817) Func Sultanlığı'nın başşehri Sinnâr'a gitti. Burada ulemâ ve idarecilerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmasına rağmen aralarında Ahmed İsâ gibi önemli şahsiyetlerin de bulunduğu yöre halkından pek çok kimseyi kendi tarafına çekmeyi başardı.

1820'de Sudan'ın kuzeyinde önemli bir ticaret merkezi olan Metemme'ye geçen Mîrganî orada yaklaşık bir yıl kaldı ve bu sırada bir cami inşa ettirdi. Burada kendisine intisap eden Şerîf Şeyh Reyvâh da halkı Mîrganî'ye bağlanmaya teşvik etti. Ardından Şindi'ye geçip bir yılı aşkın bir süre orada oturdu. Daha sonra gittiği Dâmer'de pek çok mürid edindi. Berber ve kuzey bölgelerini de ziyaret etmek isteyen Mîrganî, Mısır-Türk ordusunun 1821'de Ebûhamd'e ulaştığı haberini alınca kararını değiştirip doğuda dağlık bir bölge olan Tâkâ'ya gitti. Keselâ yakınında kendi adına bugün Hatmiye ismiyle tanınan Seniye köyünü kurdu. Bu köyde bir süre kalıp Mekke'ye Ahmed b. İdrîs'in yanına dönmeye karar verdi. Ancak hareketinden önce dönemin Mısır valisi Hurşid Ahmed Paşa'ya iletilmek üzere köylülere bir mektup bıraktı. Mîrganî'nin mektubunu okuyan Hurşid Paşa bölge halkına iyi davranmış, onlara özel statü tanımış ve Seniye köylüleri, 1885'te Sudan'da Mısır-Türk hâkimiyetinin sona ermesine kadar bu statülerini korumuşlardır. Mîrganî'nin ilk Sudan seyahati başarılı geçmiş, Func sultanlığı'nın tam hâkimiyet kuramadığı kuzey ve doğu bölgelerinde gerek halk gerekse ulemâ kesiminde pek çok taraftar bulmuştur. Mîrganî'nin özellikle halk ve yöneticiler üzerinde büyük etkileri olan Kur'an kursu (halvet) hocalarını kendisine çekebilmesi İdrîsiyye tarikatının o bölgelerde yayılmasında önemli rol oynamıştır.

1230'dan (1815) 1237 (1822) yılına kadar Sudan'da kalan Mîrganî Mekke'ye döndükten sonra şeyhine hizmet etmeyi sürdürdü. Onun üç defa daha Sudan'a gittiği bilinmektedir. Bunlardan ilkinde eşi ve oğlu Muhammed Hasan

ile birlikte Tâkâ'ya, ikincisinde 1832'de Sevâkin'e giden Mîrganî burada önemli sayıda mürid edindi. birkaç zâviye kurdu ve oradaki mensupları arasında en bilgili ve yaşlısı olan Muhammed eş-Şâfi'i zâviyeleri idare etmek üzere görevlendirdi. Onun Sevâkin'de üç mescid ve kadınların eğitimi için bir okul yaptırdığı kaydedilmektedir. Mîrganî'nin bu faaliyetlerini Sevâkin'e ikinci gidişinde veya yine oğlu Muhammed Hasan ile birlikte geldiği üçüncü ziyaretinde gerçekleştirdiği, sonuncu ziyarette Muhammed Hasan'ı Mîrganiyye'nin Sudan temsilcisi olarak tayin ettiği belirtilmektedir. Mîrganî, 1243'te (1827-28) şeyhiyle birlikte zorunlu ikamete tâbi tutulduğu Asîr bölgesindeki Sabyâ şehrine gitti. Ahmed b. İdrîs'in 21 Receb 1253'te (21 Ekim 1837) vefatının ardından Mekke'ye dönüp irşad faaliyetine başladı. Ancak Mekke'de tasavvufî görüşleri sebebiyle ulemânın şiddetli muhalefetiyle karşılaştı ve daha önce şeyhinin de mâruz kaldığı baskılara dayanamayıp Tâif'e gitmek zorunda kaldı. 22 Şevval 1268 (9 Ağustos 1852) tarihinde burada vefat etti. Naaşı Mekke'ye götürüldü ve Muallâ Mezarlığı'na defnedildi.

Müridlerine Kur'an ve Sünnet'ten ayrılmamalarını tavsiye eden Mîrganî, Ehl-i sünnet anlayışına bağlı kalmakla birlikte nûr-ı Muhammedî ve mehdî fikirlerini önemle savunmuştur. Onun kurduğu, adını "hatmü'l-evliyâ" ifadesinin kısaltılmış şekli "Hatm" lakabından alan ve Mîrganiyye diye de tanınan Hatmiyye tarikatı temelde vahdet-i vücûd ve nûr-ı Muhammedî fikrine dayanmaktadır (bk. MİRGANİYYE). Aynı zamanda bir ilim adamı olan Mîrganî'nin *Tâcû't-tefâsîr* adlı tefsirinde namaz bahsini ele alırken Hanefî fıkıhtan ziyade daha serbest bir yaklaşımla hadislere dayanması, onun fıkhıta belli bir mezhebe bağlı kalmak yerine Kur'an ve Sünnet'i esas alan bir anlayışa sahip bulunduğunu göstermektedir. Mehas'ta Şeyh İdrîs, Sudan'da Hamed es-Sâdık, Mekke'de Şeyh Ahmed Kattân ve Mısır'da Şeyh Ahmed Ebû Hüreybe sayıları bin aşığı söylenen halifeleri içerisinde en meşhur olanlarıdır.

Eserleri. Elliye yakın eser kaleme alan Mîrganî'nin başlıca çalışmaları şunlardır: 1. *Tâcû't-tefâsîr*. Müellif mukaddimede, eserini yazarken rivayete dayanan tefsir geleneğine bağlı kaldığını, herkesin anlayabileceği kolay bir üslup kullandığını, sünnetten de yararlandığını söyler. Hz.

Peygamber'in, önceki âlimlerden nakledilen görüşlerden ziyade Allah'tan kalbine doğan keşif ve sezgiye dayanmasını kendisine emrettiğini belirtmesi (*Tâcû't-tefâsîr*, I, 57), Ahmed b. İdrîs'in âyetleri bâtinî bir yöntemle tefsir etme kudretinden övgüyle bahsetmesi Mîrganî'nin tefsirde işâri yöntemi yücelttiğini gösterir. Ağırlıklı olarak garîb kelimelerin açıklandığı *Tefsîrû'l-Celâleyn*'i andıran *Tâcû't-tefâsîr* Mîrganî'nin tasavvufî kişiliğinden çok onun geleneğe hâkim âlim kişiliğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte Resûlullah'tan vasitasız rivayette bulunması (a.g.e., I, 263), zaman zaman işâri yorum yapması tasavvufî yönünü yansıtan hususlardır. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1313, 1375; nşr. Abdüsselâm b. Muhammed, Kahire 1392/1972; I-II, nşr. Muhammed el-Hüseynî, Beyrut 1399/1979). 2. *el-Esrârü'r-rabbâniyye fî mev-lidi eşrefi'l-halâ'iki'l-insâniyye. el-Mev-lidü'l-'Osmânî* adıyla da anılan eser *es-Sırrü'r-rabbânî* ismiyle birçok defa basılmıştır (Kahire 1312, 1319, 1331, 1343; Hartum 1967). 3. *en-Nefeğâtü'l-Mekkiyye ve'l-Jemeğâtü'l-hakkıyye fî şerhi esâsi't-tarîkatil-Hatmiyye*. Üç bölümden meydana gelen hacimli bir eser olup (Kahire, ts.) adı bilinmeyen bir kişi tarafından *Şerhu'n-nazm ve düreril-le'âl fî 'iddeti ricâli şeyhinâ zi'l-kemâl el-müsemmâ bi'n-Nefeğâtü'l-Mekkiyye* adıyla şerhedilmiştir. 4. *en-Nûrû'l-berrâk fî medhi'n-nebiyyi'l-mışdâk*. Her biri Arap alfabesindeki bir harfle başlayan yirmi sekiz şiirden oluşmaktadır (Kahire 1306, 1330, 1335, 1372). Müellifin oğlu Muhammed Hasan eseri *Fethu'l-hal-lâk bi-şerhi'n-Nûri'l-berrâk fî medhi'r-resûli'l-mışdâk* adıyla şerhetmiştir (Kahire 1396). 5. *en-Nefeğâtü'l-Medeniyye fî'l-medâ'ihil-Muştafiaviyye*. Kırk dokuz şiirden oluşmaktadır (Kahire 1306). Eser ayrıca *en-Nûrû'l-berrâk* ile birlikte basılmıştır (Kahire 1335). 6. *el-Füyûzâtü'l-ilâhiyyetü'l-mütezammine li'l-es-rârî'l-hikemiyye*. Mîrganî, bu eseri daha sonra *el-İmdâdâtü's-seniyye min hazarâti'l-kemâliyye li-hallil-Füyûzâti'l-ilâhiyye* adıyla şerhetmiştir. 7. *Rahmetü'l-ağad fî iktifâ'i eseri'r-resûli's-samed*. İbadetlere dair hadisleri ihtiva eden eser İbnü'l-Esir'in *Câmî'u'l-uşul li-eğâdisi'r-resûl* adlı kitabından derlenmiştir. Bir nüshası Londra Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (SOAS, nr. 380285). 8. *Mışbâhu'l-esrâr fi'l-kelem 'alâ Mişkâti'l-envâr* (Kahire, ts.). Abdullah b. İb-

MİRĞANÎ, Muhammed Osman

râhim el-Mîrganî'nin *Mişkâtü'l-envâr fi evşâfi'l-muhtâr* (Kahire 1322) adlı eserinin şerhidir. Ahmed b. İdrîs'in ölüm yıl dönümünde yapılan törenlerde okunması âdet haline gelen *Menâkıbü'l-kuṭbi'l-evḥad*'ın (Hartum 1357) ilk otuz üç sayfası Mîrganî'ye aittir.

Mîrganî'nin tasavvuf ve tarikata dair çok sayıda risâlesi bulunmaktadır. Bazıları müstakil olarak da basılan risâlelerin bir kısmı *Mecmâ'u'l-ğarâ'ibi'l-müferreḳât* (Kahire 1332, 1335), *Mecmû'atü Fetḫi'r-resûl* (Kahire 1367) ve *er-Resâ'ilü'l-Mîrganiyye* (Kahire 1399) adlı üç eserde toplanmıştır. İlk derleme, on beş yaşında iken yazdığı kırk yedi kasideyle İbnü'l-Fârîz'ın "Tâiyye" kasidesinin şerhi olan *Hemziyyetü'l-mâ'rûfe* ve *es-Sırrü'z-zâhir* ve *n-nürü'l-bâhir* isimli iki manzum risâleyi ihtiva eder. İkinci derlemede *Bâbü'l-feyz* ve *l-meded*, *Fetḫu'r-resûl* ve *miftâḫu'd-duḫûl*, *Ḥablü'l-ṣiṣâl* (*el-Envârü'l-müterâkime* adıyla da bilinen risâle *er-Râtib* ve *t-tevessül* adıyla müstakil olarak yayımlanmıştır [Kahire 1287, 1300]), *el-Cevâhirü'l-müstahzara mine'l-künûzi'l-âliye*, *Nürü'l-envâr*, *Şalâtü's-şühûdi'l-Muḫammedî*, *Münciyetü'l-'abîd* (ayrıca Ahmed Sâlih b. Muhammed'in *Bulḡu'l-mürîd* adlı şerhiyle birlikte basılmıştır [London 1990]) adlı risâleleri bulunmaktadır. Mîrganiyye tarikatına dair on iki risâleden oluşan son derlemede müellifin *el-Fetḫu'l-mebrûk fi keşîrin min âdâbi's-sülûk*, *el-Hibâtü'l-muktebese li-izhâri'l-mesâ'ilü'l-ḥamse* ve *l-'atâya'd-daḳıka fi esrâri't-tarıka*, *el-Ḥuzûr fi's-şalât li's-sü'adâ min ehli ḥazreti Allâh*, *ez-Zuhûrü'l-fâ'ika fi ta'rîfi ḥuḳûki't-tarıkati's-şâdika*, *Risâletü'l-Ḥatm fi ba'zi'l-mübeşşirât* adlı risâleleri de yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Osman el-Mîrganî, *Tâcü't-tefâsir* (nşr. Muhammed el-Hüseynî), Beyrut 1399/1979, I, 57, 263; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 2-8; Ahmed b. İdrîs, *el-İbânetü'n-nûriyye fi şe'ni şâhibi't-tarıkati'l-Ḥatmiyye* (nşr. M. İbrâhim Ebü Selîm), Beyrut 1991; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1828-1829; Brockelmann, *GAL*, II, 475; *Suppl.*, II, 809-810; *Fihrisü'l-Ḥizânetü'l-Teymûriyye*, Kahire 1367-69/1948-50, I, 14, 164; III, 298; *Hediyetü'l-'arîfin*, II, 373; *İzâhu'l-meknûn*, I, 120, 121, 208, 209, 379; II, 102, 149, 166, 171, 177, 217, 484, 575, 684, 713, 716; J. S. Trimmingham, *Islam in the Sudan*, Oxford 1965, s. 231-235; a.m.f., *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 114-118; H. D. Nelson v.dğr., *Area Handbook for the Democratic Republic of Sudan*, Washington 1973, s. 117; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 556, 1092; G. R. Warburg, *Egypt and the Sudan*, London 1985, s. 13, 15, 136; Abdullah Abdürrâzık İbrâhim, *Edvâ' 'ale't-turu-*

ki's-şûfiyye fi'l-kârreti'l-İfrîkiyye, Kahire 1410/1989, s. 143-145; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 365-366; *el-Fihrisü'l-ş-şâmil: Maḥṫûṫâtü'l-tef-sîr* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1989, II, 811; R. S. O'Fahey, *Enigmatic Saint Ahmed Ibn Idris and the Idrisi Tradition*, Evanston 1990, 142-153; a.m.f. v.dğr., "The Khatmiyya Tradition", *Arabic Literature of Africa The Writings of Eastern Sudanic Africa* (ed. J. O. Hunwick - R. S. O'Fahey), Leiden 1994, I, 187-198, 212; Ali Sâlih Kerrâr, *el-Tarıkatü'l-İdrisiyye fi's-Sûdân*, Beyrut 1411/1991, s. 45-51, 113-120; a.m.f., *Sufi Brotherhoods in the Sudan*, London 1992, s. 55-72; M. İbrâhim Ebü Selîm, *Üdeba' ve 'ule-mâ' ve mü'erriḫûn fi târihi's-Sûdân*, Beyrut 1411/1991, s. 119-128; a.m.f., *Buḫûş fi târihi's-Sûdân*, Beyrut 1412/1992, s. 131-135, 170; Abdülmün'im el-Hifnî, *el-Mevsû'atü's-şûfiyye*, Kahire 1412/1992, s. 381-383; C. Flueh-Lobban v.dğr., *Historical Dictionary of the Sudan*, London 1992, s. 113, 141-143; M. Habîb el-Hîle, *et-Târiḫ ve'l-mü'erriḫûn bi-Mekke*, Mekke 1994, s. 416-417; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, V, 199.

ADEM YERİNDE

MİRĞANİYYE

(الميرغانية)

Muhammed Osman el-Mîrganî'ye
(ö. 1268/1852)
nisbet edilen bir tarikat.

Ahmed b. İdrîs'in 1253'te (1837) halife tayin etmeden vefatından sonra İdrisiyye tarikatı kendi çocukları dışında üç önemli müridi tarafından sürdürülmüştür. Bunlardan Muhammed Osman el-Mîrganî'ye Hatmiyye, Muhammed b. Ali es-Senûsî'ye Senûsiyye, İbrâhim Reşid ed-Düveyhî'ye Reşidiyye tarikatları nisbet edilmiş, böylece İdrisiyye üç ana kola ayrılmıştır.

Mîrganiyye'ye dair ilk kayıt, Muhammed Osman el-Mîrganî'nin müridlerinden olup daha sonra kendi adına nisbetle İsmâiliyye tarikatını kuran İsmâil el-Velî'nin 1824 yılında kaleme aldığı *Kitâbü'l-'Uhûdi'l-vâfiye* adlı eserinde yer almaktadır. İsmâil el-Velî tarikatı Mîrganî'den öğrendiğini ve adının Hatmiyye olduğunu söyler (Ali Sâlih Kerrâr, *The Sufi Brotherhoods*, s. 64). Hatmiyye, daha sonra tarikat geleneğine uygun olarak kurucusuna nisbetle Mîrganiyye (Emîrganiyye) diye de anılmıştır. Muhammed Osman, dedesi Abdullah b. İbrâhim el-Mahcûb el-Mîrganî'ye de Mîrganiyye adıyla bir tarikat nisbet eder.

Hatmiyye, Muhammed Osman el-Mîrganî'nin "hatmü'l-evliyâ" ifadesinin kısaltılmış şekli olan "hatm" lakabından gelmektedir. Allah katındaki makamının Mehdî'den sonra altıncı sırada yer aldığına inanan ve Mehdî, vahdet-i vücûd, ha-

kikat-i Muhammediyye görüşüne özelliklerle vurgu yapan Muhammed Osman el-Mîrganî Hatmiyye'nin, şeyhi Ahmed b. İdrîs'ten aldığı beş tarikatın hulâsası olduğunu söyler. Bu sebeple tarikatın sembolü olarak benimsenen "nakşicem" ifadeindeki "nûn" Nakşibendiyye, "kâf" Kâdiriyye, "şîn" Şâzeliyye, "cîm" Cüneydiyye ve "mîm" Muhammed Osman'ın dedesi Abdullah el-Mîrganî'ye nisbet ettiği Mîrganiyye tarikatlarını temsil etmektedir (Ali Sâlih Kerrâr, *el-Tarıkatü'l-İdrisiyye*, s. 50).

Şeyhinin vefatının ardından ilk olarak Mekke'de, daha sonra Medine, Cidde ve Tâif gibi Hicaz'ın önemli şehirlerinde zâviyeler açarak tebliğ sahasını genişleten Mîrganî'nin yoğun çalışmaları neticesinde tarikat kısa zamanda bölgede yaygınlık kazandı. Mîrganî, tarikatını daha da yaygınlaştırmak amacıyla büyük oğlu Muhammed Sırrülhatm'i Yemen ve Hadramut'a, annesi Sudan asıllı olan ikinci oğlu Muhammed Hasan'ı Sudan'a gönderdi. Kurucusunun sağlığında Arap yarımadasının batısıyla Sudan'ın özellikle kuzey kesimlerinde yaygınlık kazanan tarikatın başına onun ölümünün (1268/1852) ardından büyük oğlu Muhammed Sırrülhatm geçti. Muhammed Sırrülhatm'den (ö. 1863) sonra tarikat Mısır, Sudan, Eritre, Yemen ve Somali gibi bölgelerde her birinin başında kendi mahallî şeyhi bulunan yarı bağımsız birkaç kola ayrıldı.

Asıl faaliyet alanı olan Sudan'da Mîrganiyye, Mîrganî'nin diğer oğlu Seyyid Hasan diye de tanınan Muhammed Hasan tarafından yaygınlaştırıldı. Muhammed Hasan, babasının kurduğu Seniye (Hatmiye) köyünü kendine merkez edinecek Sudan'ın özellikle kuzey ve doğu bölgelerine ve daha önce babasının ziyaret etmediği Şaykiye bölgesine giderek tarikatı yaymaya çalıştı. Şerif ve seyid aileleriyle iyi ilişkiler kurup pek çok mürid edindi. Onun, babasının tavsiyesi üzerine aktif olarak siyasetle uğraşmadığı, yöneticilerle iyi geçindiği, hatta bazı anlaşmazlıkların çözümünde aracı olduğu, hükümet yanlısı bu tavrından dolayı tarikatın Seniye'deki zâviyesi için dönemin Mısır idaresinden düzenli biçimde aylık para ve yiyecek yardımı aldığı ifade edilmektedir. Muhammed Hasan'ın yoğun tebliğ faaliyetleri sayesinde Mîrganiyye Sudan'ın önde gelen tarikatlarından biri haline geldi.

Mîrganiyye şeyhlerinin 1237'de (1821) Func Sultanlığı'nın hâkimiyetine son veren Mısır-Türk idaresiyle arası iyi idi. Bu